

ЗБОРНИК РАДОВА бр. 2/3

Високе школе за васпитаче струковних студија у
Гњилану – Бујановац

Издавач

Висока школа за васпитаче струковних студија у
Гњилану – Бујановац

За издавача

др Цветко Симоновић

Главни уредник

др Милорад Филић

Одговорни уредник

др Душица М. Филиповић
Јасмина Јовић

Предговор

др Душица М. Филиповић

Рецензенти

др Милорад Филић
др Момчило Златановић
др Ранђел Стошић
др Снежана Ладичорбић
др Драган Лилић
др Зорица Савковић
др Душица М. Филиповић
др Бранислав Драгић
Δρ ΣπύροςΚιουράνης
мр Марија Мојовић Филиповић
маст. Јелена Рајовић

Лектура

Јасмина Јовић

Преводи

маст. Маја Младеновић

Корице

мр Марија Мојовић Филиповић

Компјутерска припрема за штампу

Милош Станојковић
маст. Часлав Стоиљковић

Штампа

АУРОРА О.Д.

Тираж

250 примерака

Бујановац, 2016/2017. године

ISSN 2406-2200

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

<i>др Душица М. Филиповић</i> ОД ПОЕТИКЕ ДЕЛА ДО ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНЕ ПРАКСЕ	15
---	----

I

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

<i>Драгана Рајовић</i> ПОРОДИЧНИ И БРАЧНИ МОРАЛ У ПРИПОВЕДНОМ ОПУСУ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА	23
--	----

др Душица М. Филиповић

РЈЕПНИН И ТЕСЛА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: АГОН ИНДИВИДУЕ И СВЕТА.....	39
--	----

Јасмина Јовић

ОТУЂЕНОСТ, ПОТРАГА ЗА СМИСЛОМ ЖИВОТА И ЧЕЖЊА ЗА ЉУБАВЉУ У РОМАНУ <i>ОСТРВО</i> МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА	55
---	----

II

ИЗ ПРАКСЕ ЗА ПРАКСУ

<i>др Наташа Дејановић Димитријевић</i> ЗНАЧАЈ МАНУЕЛНОГ РАДА И ФИНЕ МОТОРИКЕ ЗА ЛИКОВНИ РАЗВОЈ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА.....	69
--	----

Весна Алексић, Сузана Лазаревић

АДАПТАЦИЈА У ДЕЧЈЕМ ВРТИЋУ	81
----------------------------------	----

мр Оливера Ивановић, Драгана Јовановић

ОСВРТ НА ПРОГРАМЕ И ПРАВЦЕ КОЈИ ПОДРЖАВАЈУ ИСКУСТВЕНО УЧЕЊЕ.....	93
---	----

mast. Maja Z. Mladenović

ANNOTATED BIBLIOGRAPHY: THE ROLE OF ASSESSMENT IN EFL CLASSROOM	109
--	-----

Весна Жигић

ФАКТОРИ УСПЕШНОГ РАДА ОСОБА СА ОШТЕЋЕЊЕМ ВИДА НА РАЧУНАРСКОЈ ТЕХНОЛОГИЈИ.....	117
--	-----

Марија Савић

МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ СОФТВЕРСКЕ ПОДРШКЕ ИЗ ОБЛАСТИ
ТЕОРИЈЕ МУЗИКЕ У ВОКАЛНО-ИНСТРУМЕНТАЛНОЈ НАСТАВИ НА
ВШССОВ 129

III

ИСТРАЖИВАЊА

др Цветко Симоновић, др Ратко Станковић, Марко Костић

АНАЛИЗА СЕДЕЋЕГ ЕРГОНОМСКОГ ПОЛОЖАЈА КОД ДЕЦЕ..... 139

др Ранђел Стошић

ΗΘΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ..... 147

Биљана Солеша

СТВАРАЛАЧКО ЧИТАЊЕ У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ..... 159

mast. Maja Z. Mladenović, mast. Časlav R. Stoiljković

AMBIGUITY TYPES IN THE ENGLISH LANGUAGE 175

мр Оливера Ивановић

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ 185

спец. Александра Јанковић

ВРШЊАЧКА МЕДИЈАЦИЈА ДЕЦЕ ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА
..... 201

спец. Александра Јанковић, Јасмина Јовић

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА МЕЂУ ДЕЦОМ У ПРЕДШКОЛСКИМ
УСТАНОВАМА 209

IV

ПРИКАЗИ И ПРИЛОЗИ

Милица Дејановић

ПРИКАЗ КЊИГЕ ОНОМАСТИКА ПОДЈУХОРСКОГ СЕЛА СВОЈНОВА
ГОЛУБА ЈАШОВИЋА 219

мр Дубравка Стошић

ИСТОРИЈАТ УЏБЕНИКА МУЗИКЕ У СРБИЈИ 227

др Владимир Димитријевић

У ШАНТИЋЕВОМ ОЗРАЧЈУ 237

V
КЊИЖЕВНА ИСТОРИЈА И ИЗДАВАШТВО

др Милорад Ж. Филић
НЕПОЗНАТЕ И МАЊЕ ПОЗНАТЕ СРПСКЕ КЊИГЕ И ПИСЦИ НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ КРОЗ ВРЕМЕ243

VI
ХРОНИКА

мр Марија Мојовић Филиповић
ЛИКОВНА КОЛОНИЈА ПРОХОР ПЧИЊСКИ263

Милош Станојковић
СВЕТИ САВА – ИМЕ КОЈИМ СЕ ЗОВЕМО269

РЕЧ УРЕДНИШТВА271

УПУТСТВО АУТОРИМА273

Драгана Р. Рајовић¹

Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Универзитет у Источном Сарајеву

ПОРОДИЧНИ И БРАЧНИ МОРАЛ У ПРИПОВЕДНОМ ОПУСУ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА²

Предмет анализе у овом раду је породични и брачни морал, као сегмент патријархалног морала у приповедном опусу Григорија Божовића. Полазећи од чињенице да је основно питање хришћанске религије морал, истакли смо да је патријархални морал нераскидиво везан за православно хришћанство. Ову тему смо подробно анализирали применом имаголошког, интерпретативног и компаративног метода. Патријархални свет о коме Божовић приповеда, описан је реалистички а утемељен је на међусобним односима и прожимању националних, верских и других животних околности на тлу са кога је потекло његово стваралаштво. Приповедање аутора је субјективног карактера, те је та чињеница значајно утицала на аутентичност његових приповедака (тема, мотива, књижевних ликова). Отуда његов приповедачки опус, осим уметничке, поседује и документарну вредност од немерљивог значаја за нека будућа књижевна и етнолошка истраживања.

Кључне речи: морал, брак, породица, патријархални морал, православље, нација, лични и колективни идентитет

Увод

Жене! слушајте своје мужеве као Господа. Јер је муж глава жени као што је и Христос глава цркви, и он је спаситељ тијела. Но као што црква слуша Христа тако и жене своје мужеве у свему. Мужеви! Љубите своје жене као што и Христос љуби цркву, и себе предаде за њу... (Ефес, 5: 22–25)

¹ draganarajovic71@gmail.com

² Рад је настао као део истраживања у оквиру предмета Српска књижевност двадесетог века, на магистарским студијама Филозофског факултета у Источном Сарајеву под менторством проф. др Горана Максимовића

Григорије Божовић (1880–1945) представља једног од најзначајнијих српских писаца прве половине 20. века. Објавио је четрнаест књига, од којих осам збирки приповедака. Преостале чине путописи, краћи записи о људима и крајевима, накнадно сабрани из *Политике*, чији је био сарадник. Почетак његовог рада обележен је збирком *Из Старе Србије* (1908), а крај – *Приповеткама* (1940), у издању *Српске књижевне задруге*. Божовићеве приповетке су тематски усредсређене на Стару Србију (односно Косово и Метохију) и једним делом на Македонију, пре свега на Битољ у којем је службовао. Његово књижевно дело и национални рад више деценија су били анатемисани од стране комунистичке власти, која га је и ликвидирала. Осуђен је на смрт крајем 1944. године, под оптужбом да је био народни издајник, на тајном процесу пред Војним судом Команде града Београда, а одмах после тога стрељан је у ноћи између првог и другог јануара 1945. године. Одељење за рехабилитацију Окружног суда у Београду 2008. године донело је решење којим је усвојен захтев за рехабилитацију Григорија Божовића, угледног књижевника, националног радника и репортера *Политике* пре Другог светског рата. (Јевтовић 1996а)

У свом приповедном стваралаштву Божовић се посебно бавио обичајима утемељеним у патријархалном моралу, а у оквиру њега породичним и брачним моралом, као најзначајнијим сегментом патријархалног морала. Да би се на прави начин сагледала дубина Божовићевог стваралачког опуса, неопходно је познавање одлика патријархалног морала.

„То што жене не седају за трпезу са мушкима није знак непоштовања према женама већ знак једног утврђеног реда у патријархалној заједници без којег јој нема опстанка. Ни то што жене свлаче обућу мушкарцима и перу им ноге такође није знак њиховог подјармљеног положаја већ пре свега алузија на познату библијску причу. Само одлично познавање значења и симболике обичаја колашинског краја може дати поуздан кључ за право читање Божовићевих приповедака, односно само у том кључу може се разумети сва величина и трагика Божовићевог приповедачког света“ (Савић 2006: 35).

1. Брачни живот и ауторитет

Брачни живот је освештани подвиг закриљен плаштом свакодневног живота. Свети апостол Павле каже: „Жене, покоравајте се својим мужевима, као Господу...“ (Еф. 5, 22–23). То што жене треба да слушају „своје мужеве у свему“ не значи да патријархални хришћански морал унижава жену. Напротив, управо хришћанство изједначава мужа и жену, узвисивши жену од положаја робиње до самосталне личности. До

тада је жена у многим земљама потпуно била потчињена мужу. Једнакост мужа и жене пред Богом као члановима Цркве Христове, ипак не значи дословну равноправност. Историјски посматрано, обавезе мушкарца су увек биле теже, одговорније и ризичније од обавеза жена. Због физичке снаге мушкарац је био хранитељ и заштитник породице. Темелј хришћанске породице је обострана, одговорна и пожртвована љубав. Мужеви су дужни да оружјем, жртвујући и своје животе, бране светињу брачне љубави, посебно у случајевима када је угрожен женин морални интегритет.

Патријархална жена није покушавала да преузме ауторитет за себе. У патријархалном моралу мушка глава је изразито поштована. Жене су увек устајале када је у кућу улазио мушкарац, и то је било узидано у свест и дешавало се спонтано. За кућу у којој су изгинули сви мушки чланови говорило се да се кућа „ископала“. У таквој кући се нису чуле гусле које су симболизовале живот. Строги морални захтеви према жени некада се погрешно тумаче као демонстрација патријархалне моћи, међутим, они потичу из тадашњих потреба када је жена била морални стуб породице и њена улога је захтевала да она буде у беспрекорној моралној чистоти (Пешић 1996: 184). Божовићеви женски ликови су често представљени супериорније у односу на мушке, и то по уобичајеним мушким карактеристикама, храбрости, чојству и јунаштву.

Да је патријархални брак свештени савез међу супружницима, а не пуки *конкубинат*, Божовић сликовито описује у приповеци *Љута православка*. Иако је *превера* основни мотив ове Божовићеве приповетке, кроз њу је писац уткао свој доживљај православне патријархалне породице која ван Свете тајне брака не може постојати. Када се протагониста поменуте приповетке Милоје Красић потурчио, његова жена, Богдана, сагледано ван контекста патријархалног морала и православне вере, нема разлога да брине за егзистенцију породице. Међутим, патријархална православна породица може егзистирати само као „Црква у малом“, што након Милојеве превере није могуће. У *Светом писму* је речено „да је муж глава жени као што је и Христос глава цркви“ (1. Кор, 11: 3), али је речено и да „ко се одрече мене пред људима, одрећи ћу се и ја њега пред оцем својијем који је на небесима“ (Матеј, 10: 33). Милојевим одрицањем од Христа њихов брак престаје да буде освештани савез.

Иако је у патријархалној породици отац био глава породице, околности су учиниле да је њен свакодневни морални стуб била мајка. Због честих ратовања и обавеза ван породице, отац у патријархалној породици није био ангажован колико и мајка која је била учитељ и васпитач деце. У патријархалном друштву материнство је било нарочито вредновано. Жене су желеле да роде више деце, по могућству мушке, коју би васпитавали у

духу чојства и јунаштва. Мушка деца су била више жељена зато што је њихов број, због ратних страдања, био мањи. Такође, без мушких наследника кућа се гасила. Патријархалне жене смерно су носиле своју бременитост, а често се дешавало да се жене породе у пољу. У периоду ратовања и оскудице, породичне трагедије и жалости биле су честе. Иако је страдала читава породица, највећи део терета и туге носиле су мајке. Ма колико је било тешко, оне су то јуначки чиниле. Своје мужеве, синове и браћу испраћале су у бој са страхом да се из боја неће вратити; рањенике су неговале и мртве сахрањивале са болом, али и јуначки.

2. Култ мајке

Да би додатно истакао улогу мајке у патријархалном моралу, Божовић у приповеци есенцијалног наслова *Мајка*, описује јуначко срце мајке Арнауткиње, како би специфичну улогу мајке у патријархалним оквирима уздигао изнад верског и националног идентитета, који је, иначе, за нашег писца био нарочито битан. Писац приповетку отвара запажањем да мајка „бодро корачаше/.../ иако јој беху јавили за страшну погибију и повели је да то својим очима види“. Смрт је, дакле, нешто што се послушнује и очекује као неминовност, без узалудног роптања и противљења. Када јој поручник дозволи да види јесу ли то њена деца, мајка одговара готово тешећи саговорника: „Па иако су господине /.../ немој да се омрзнеш... од судбине немамо куда, дете...“ (Божовић 2005: 112).

Када мајка угледа своје мртве синове, уместо очекиваног лелека, следи потпуно неочекивана реакција:³

„Загледа једнога, загледа другога, па их одмери од глава до ногу, да види како, мајци, леже и да ли су јој лепо самртници. Углови њених наборених усана мало заиграше, очи засјаше. И ко би погодио да ли је то био грч наврела вриска или задње мајчино задовољство да јој синови леже по свима прописима пушке и окршаја. Изгледаше да је ово друго, јер се она испршено окрену гомили и гласно одговори: – Да, ово су моји синови, моја деца“ (Божовић 2005: 113)!

³ Реакција мајке Арнауткиње упоредива је са ликом мајке Југовића која заузима посебно место у косовском циклусу народних епских песама. Тај лик је један од највиших уметничких остварења целокупне српске књижевности. У њему је сликовито приказана херојска трагедија мајке која храбро подноси смрт свог мужа и свих својих синова, до тренутка када нагомилани, потискивани бол разноси цело њено биће (Караџић 1987: 131).

Кључ за разумевање окамењеног бола мајке која припрема своје синове за упок, могуће је пронаћи искључиво у патријархалном моралу. Ван тога кључа, читав поступак био би обесмишљен.

„Наместивши му лепо ћулав на главу, она сасвим прибрано извуче из недара шарену нову арнаутску мараму, нежно њоме обрису сина по челу и устима, па га истом покри. Онда клече на оба колена, подиже руке на молитву, диже очи к небу и прошапута тихо последњу муслиманску молитву, помазивши обема рукама сина низ покривене образе. Затим устаде и с друге стране приђе млађему, те и с њим учини као и са старијим/.../ Онда се врати и чучну им чело ногу. Лагано, нежно, но без икаквога дрхтаја, она изу једнога сина и навуче му нове чарапе/.../ –Тако, бре децо! /.../ – Тако моји соколови, да вас мајка обује и пожели вам онај свет...Бог да вас упокоји!... А, мајчини соколићи, ето нећу вас жалити!... Рахмет вам“ (Божовић 2005: 113)!

По већ утврђеном обрасцу сопствене поетике, писац нас доводи у својеврсну *зablуду* уметничкога поступка, наводећи читаоца на помисао да је дошло до драмског расплета радње. У неочекиваном преокрету, нови замах у динамици Божовић добија у надреалној тужбалици коју *тужи* мајка Арнауткиња за непознатим младићем, Словенцем, човеком туђе вере, који нема никог свог да га ожали:

„Куку мени за тобом, бре сине! /.../ Ех, соколе!...Нема ти мајке, да те по твом обичају окупа сузом, да јавкне над тобом, за твојом дивном младошћу.../.../ Но, путуј у миру сине! Изговарам ти ту реч уместо твоје мајке. Куку мени за тобом прво па за мојим синовима! Соколе, пиле мајчино, јагње гаљено, куку, куку“ (Божовић 2005: 14)!

Универзалност језика мајчинске тужбалице писац обликује сценом у којој сви жандарми разумеју арнаутску тужбалицу „као да је говорила њиховим наречјем, док се и сам поручник ваљда и сам сетио своје мајке тамо негде у гладним херцеговачким кршевима“ (Божовић 2005: 115). Слика мајке која „тужи“ за непознатим младићем туђе вере била би далеко аутентичнија да јој писац није приписао речи које тешко да су могле спадати у вокабулар патријархалне мајке Арнауткиње. У жељи да истакне снагу уметничког утиска, чини нам се, писац га је спутао, умањивши тиме аутентичност лика.

3. Култ жене – хероине

Некада је заиста тешко разумети женско јунаштво у околностима у којима се оно испољавало. У приповеци *Нахијска прокуда*, Радуна Шћепова, чији је муж у заточеништву, остала је код куће да брине о деци и читавом домаћинству. Најприродније би за младу жену било, уколико се ситуација сагледа ван контекста патријархалног морала, да очајава и да тражи помоћ; наша јунакиња, не ропће, већ јуначки прихвата Божију вољу, што њено понашање чини нетипичним за незаштићену жену: „Није много ни брижна: од Косова су за Србе муке, па нека и њен муж мало потегли. Доћи ће. Ето син му је за совром, неће му се свећа утулити. Кућу му држи, на ред пази, законе њене чува као да је пуна вазда гостију“ (Божовић 2005: 138)!

Шћепова супруга полаже пуно поуздање у Господа да ће јој се домаћин вратити. Искуство, ипак, потврђује да је чест случај био да се људи не поврате из заробљеништва. У подтексту њеног размишљања не назире се брига о томе шта ће се са њом догодити ако се домаћин не врати. Напротив, она нам шаље поруку да се Шћепу „неће свећа утулити“. Дакле, „не живи човек само о хлебу“ (Мт, 4: 4). Радуна Шћепова размишља о томе да се Шћепова кућа неће угасити и да му она ничим неће укаљати образ, што је изнад њеног и мужевљевог живота.

Колико су снажно биле усађене патријархалне норме сведочи и податак о томе да је осећај моралне патријархалне обавезности у одређеним тренуцима надвладавао и матерински инстинкт. Такав пример Григорије Божовић описује у приповеци *Злате из Слатине*. Матерински нагон, као и нагон за пуким опстанком у патријархалном културном обрасцу бивају надвладани осећајем моралне патријархалне одговорности. По цену сопственог живота, као и живота нерођеног детета које носи у утроби, млада домаћица разулареним Турцима не одаје тајно скровиште бугарских комита:

„Кај су баш комити, бре кучко?

– Нема тука, ефендијо, да су ти жива децата и невестата, никој. Нема...

– Како нема? – грозно подвикну и омаши је руком о тле, те бупи као сноп. Јадница одмах поче да се вије у грчевима, који од силног удара брзо наступише. Он изви ногу, обувену у чизму, те је још јаче притиште к земљи“ (Божовић 2005: 210).

Писац градацијски ниже слике турског мучења, праћене болним реакцијама избежумљене жене. Када турски бег Енвер схвата да жена неће издати комитско скровиште, припрема сатански пир над трудном женом:

„Троструким конопцем обавише женин трбух, ухватише крајеве, измакоше се мало у страну, па почеше притезати и пристругивати. Сиротица стиште вилице, поче безумно да буљи очи, а лице јој се омрачи. Најзад врисну, ноге јој се поткосоше, а глава клону назад.

– Ће кажеш?

– Аман, да кажем!.../.../

– У дзвер, ђавол!...Тука сад нема никој...

/.../домаћица с разрогаченим очима беше дигла у наручје прљаво мртворођенче, па га махнито љубљаше, час кукајући и наричући, час опет хистерички се смејући. Тај луди грохотан смех прекидаше помињући Маћедонију, слободу, борце, проклињаше Турке, па опет удараше у кикот како их је преварила и како им никад неће казати где су“ (Божовић 2005: 212–213).

Лик православне мученице Божовић је исклесао као сведочанство о сили патријархалних моралних закона који, дубоко уткани у свест, некада надилазе и људске примарне инстинкте. Сличан мотив сусрећемо у приповеци *Две жене*. Када Јабланова мајка, на вест да је и она „од Бога јаукнула“ натприродном снагом спутава родитељску бол за мртвим сином јер не жели да се Арнаути наслађују српском несрећом. Обавезност патријархалног морала, архетипски уткана у биће и свест, уздиже национално изнад личног. Патријархални морал не унижава светињу мајчинства, већ је поставља у подређени положај у односу на општи национални интерес. Мајка Вујана се не плаши личног понижења: „/.../ па да се после свете, не толико, свакако, њој колико њеном народу: Е нема, међер, мекша срца од српскога“ (Божовић 2005: 180)

Писац не заборавља да нагласи да се иако „на брзу руку“, Вујана „пажљиво оденула, пристојно забрадила и тек онда пошла“, те тако и самомсвојом појавом дала свечан тон овом трагичном догађају. Таква мајка одгаја и васпитава сина у светосавском духу, зато га она попут праоца Аврама, приноси као жртву на олтар Отаџбине.

„Она мушки приђе и назва Арнаутима Бога. Мајка. Али и једна чудна жена, чија је цела појава јасно проговорила: „Чујте и видите – нећете ми се наслађивати!...“ Па се наднесе над мртвога сина и махну руком да га открије. Мртав Јаблан као да бејаше заспао. Лепотан мајци као и за живота. Преко њених усана олако али снажно пређе поносан мајчин осмех. Није јој се син уплашио ни кад му је зрно срце разносило. „О, добро, сине, добро!...Само да се Арнаути не сладе!.../.../ Умукните! Не срамите ми мртва јунака! Видите ли како је диван и како се љути на ту вашу слабићку кукњаву! Натраг, умукните једном од Косова“ (Божовић 2005: 180)!

4. Љубав и морал

Доживљај смрти у поетици патријархалног морала Григорија Божовића раван је монашком. Није важно колико дуго живимо, већ хоћемо ли заслужити спасење. Јаблан је заслужио Царство небеско и зато Вујана не помиње случајно Косово, у чијем култу су сједињени пораз и васкрсење.

У патријархалној породици материнство је представљало незаменљив морални фактор, међутим, значајну улогу имало је и очинство. Улога оца била је веома значајна за породицу. Од очеве посвећености породици зависила је и сигурност породице која је у временима када није било заштите државе, имала велики практични значај. Патријархалне породице су најчешће биле вишечлане. Иако није било ни мало једноставно одгајати децу у оскудним и ратним временима, одрастање у породици са више деце имало је својих предности у развоју и формирању личности деце која су сматрана великим благословом. Рађање детета је плод брачне љубави али истовремено и потврда творачке боголикости супружника.

У патријархалној структури свести није било превише места за испољавање блискости и интимних осећања супружника. Жене су чак и мужевљево име изговарале са неком врстом стида и нису га спомињале пред другима (када би жена помињала мужа, за њега би говорила „он“). Из поштовања „жене су увек устајале када је наилазио човек“ (Пешић 1996: 184). У приповеци *Женска одмазда* Григорије Божовић се на необичан начин осврнуо на мотив женске лепоте. У патријархалном брачном моралу женска лепота је најчешће тумачена као велико искушење за морал жене. О женској лепоти, *Свето писмо* као темељ патријархалног морала, нас учи: „Тако и жене у пристојном одијелу, са стидом и поштењем да украшују себе, не плетеницама, ни златом, или бисером, или хаљинама скупочијенима“ (1. Тим, 2: 9). С друге стране, народна књижевност бележи и мужевну слабост према женској лепоти. Божовићев јунак је био „потајно поносан“ на лепоту своје супруге. Понос те врсте било је непристојно испољавати. На самом почетку приповедања писац покушава да оправда будући поступак свог јунака, „арнаутским утицајем“. Радња је смештена у удаљено село, преко колашинских брда, међу Арнаутима, где су „поједини мужеви путили своје лепе жене у железне негве кад би од куће пошли на пут“ (Божовић 2005: 169). У атмосферу таквог села писац смешта Сребру Стрмчанку, честиту и добру жену, *али лепу до Бога*. Сребра је била надалеко чувена по својој несвакидашњој „гиздавости“:

„Била је то на гласу лепотица. Гиздавица и прва јордамцика и у селу и на сабору. Добра, честита и својећа као анђео, али лепа до Бога, свет да се помами за њоме, тако да су је крили од Турака и уопште од туђих очију. Кад би полазила, на пример, на сабор, старе би јој жене

заврачавале од урока на деветоро извора успутних, а свекрва би јој метнула на снагу више урочака но талира“ (Божовић 2005: 171).

Супруг јој дотеривање није бранио све до дана када је, вративши се из печалбе неугледно одевен, њену раскошну лепоту доживео као опасност за свој „образ“ и брак. Након мужевљевог прекора, Сребра се „читаве дане затварала у својој клијети док није изаткала грубо платно да би се мимо друге нагрдила“ (Божовић 2005: 172). Појам женске лепоте, као и саме брачне односе који се те лепоте дотичу, писац сагледава искључиво кроз призму патријархалног брачног морала. Тако је и женску казну нагрђивањем сопственог изгледа, могуће тумачити само по том обрасцу. Мужевљев прекор сам по себи није нарочито битан, важнији је подтекст који он собом носи. Сребра прекор тумачи као казну за сагрешење које је она можда већ у срцу учинила, бринући се превише о сопственом украшавању. Одлуком да од себе начини „авијест“, Сребра кажњава и себе и мужа:

„Жена у грозним траљама и траљама. Чупава, са затуреном до пола главе чађавом повезачом, у ванредно грубој пртеној кошуљи, давно непраној и у ритама, раздрљена, са неким завесцима место појаса. На једном куку беше искривљено припасала запрегу, како ваљда ни једна жена ни у највећој невољи није чинила, а спреда немаше увијанке, што је у крају значило женску неприличност“ (Божовић 2005: 170).

У патријархалним брачним односима постојао је обичај да муж и жена испољавају брачну љубав само када су сами. Тај обичај је био толико укореењен да на њега наилазимо и у потпуно неочекиваним ситуацијама. Григорије Божовић у приповеци *Мајка* помиње овај обичај у застрашујућој сцени, у којој мајка Арнауткиња након окршаја долази да препозна двојицу мртвих синова. Тек када се опростила са мртвим синовима она прилази тешко рањеном супругу, али јој васпитање и стари патријархални обичај не дозвољавају да му „пред светом“ помогне да се згодније намести, што је на извештан начин чини сличној посебној јунакињи наше народне епике—Хасанагиници, која доспева на стуб срама јер због стида није обишла рањеног супруга: „Она би наравно пришла и к њему да га подигне на крило или боље намести, али не може, јер је то муж, а жени не доликује то пред светом чак ни у оваквом тренутку. Зато управо заповеди кмету да то он учини“ (Божовић 2005: 114).

Сви морални односи проткани су љубављу. Љубав и морал су неодојиве категорије. Схватајући љубав као извор живота, људи патријархалног морала посвећивали су велику пажњу удаји девојке и женидби момка. Фамилија девојке желела је за зета јунака, наочитог и вредног. За младу је било пожељно да буде смерна, добра и стасита. Жеља

младожењине фамилије била је да им снаја подари више мушке деце и да буде узорна мајка. Занимљив је податак да су патријархалне породице врло често о женидби и удаји своје деце одлучивали мимо њихове воље, што се понекад завршавало трагично. С друге стране, својеврстан феномен представља чињеница да су бракови које су родитељи уговарали за своју децу били стабилни и дуговечни. Објашњење вероватно лежи у томе да су родитељи, на основу животног искуства, често реално процењивали ко би могао бити будући супружник њихове деце, не пренебрегавајући њихове младалачке прохтеве. Реалну слику о томе су могли имати и због тога што су младићи и девојке, врло често заједно одрастали. Смерност и чедност девојке Божовић описује у приповеци *Пустошна девојка*. Модерни тон у своје приповедање писац уноси тиме што спаја неспојиво. Смерна и чедна девојка је истовремено и пустошна. Ови описом Божовић избегава устаљени клише и наглашава опис истинске, а не лицемерне чедности:

„Свесна своје лепоте и преимућства, несташна и ђаволаста, прва на сваком веселу и самати ђаво у свакој девојачкој враголији. Није избегавала момке, није се увијала од њих ни по усамљеним местима; но зато опет није се нико и никад могао нашалити на њен рачун. Израсла је и наједрела, натурила на се заводне обрине и обукла се у упадљиву сељачку лепоту, а да јој се не повуче ни једна сумњива реч“ (Божовић 2005: 175).

Писац не описује смерност и чедност на уобичајен начин. Стајкина лепота је велико искушење које њену чедност уздиже на ниво подвига. Стајка машта о „последњем девојачком причешћу“ на сабору на коме се „по неком старом обичају“ девојкесамо тога дана причешћују и као издржавају главну пробу за ускршње гледање, када се избирају прилике и обично дају речи за прошевине. Описујући свечарску атмосферу сабора, Божовић се нежно дотакао теме девојачке чедности у контексту светиње православног храма и предстојећег Васкрса:

„Осим тога, то је девојачки сабор. Не онај други, пијани и хучни, разметљиви и показни, кад све хоће да превазиђе себе и кад се планински самообмањује а други лаже. Но присан, питом, некако чудно свој и онакав какав је стварно. Јер се девојке доводе на причешће. А девојка је несумњиво и за тога сељака слика чедности и светиње, понос и врло брижна нежност куће и заједнице. Тако је то завештано. Девојачки је сабор, чиста су расположења, сваки је предводник дубоко мек и човечан, уљудан и нелажан. Јер свако од њих мери својом непорочном светињом“ (Божовић 2005: 173–174.)

Божовић своје приповедање о девојачкој чедности и девствености није свео на пуку телесност већ је обавија велом *целомудрености*⁴ нарочито у приказу врлине чедности своје јунакиње Стајке. Очекујући да буде испрошена од новог учитеља, она се нетипично за чедну девојку, на сабору пред људима врло слободно опходи са њим. Међутим, када се на њено инсистирање, нађу сами покрај црквеног извора, њена чедност се показује у својој исконској чистоти:

„Као да је само вребао погодан час, он је стиште у наручја и безумно поче да љуби. Дуго и без прекида. Она му се не брањаше и не стиђаше, сва занета и у огњу. Међутим, изненадно, кад се и на месечини могло помислити да је већ обамрла, она цикну: мучки, прљави додир његове руке освести је да скочи као срна и да га шчепа за раме: „Копилане јадни, срам те било!... Заборавио си да је ово свето мјесто и да овђе и бјелосветске милоснице имају образа!... Кукавице мушка: па ја сам дошла к цркви божјој да се причестим и пошла насамо тобоже с човјеком!... Црн ти образ био“ (Божовић 2005: 176)!

Мотив девојачке клетве појављује се у приповеци *Песма* која описује повреду светиње девојачке части. Прва муслиманска лепотица у граду, Љушка Довлетагић, није одолела младом српском учитељу. Након њеног дуготрајног наваљивања, учитељ јој се обећао, заклињући се *часним крстом*. Након убеђивања православног свештеника Риста, уплашеног да ће, ако муслиманка побегне са Србином, Турци запалити цело Бијело Поље, учитељ гази обећање и бежи за Приштину. Писац нам на самом почетку приповетке исповедним тоном говори о сили девојачке клетве: „ипак ја верујем у девојачку клетву као у какву кобну силу“ (Божовић 1990а: 172).

У патријархалном моралу велики је грех погазити обећање дато девојци. „Јеси ли се коме обећао/ла?“, пита свештеник на чину православног венчања, не питајући за околности. Занимљиво је да и поред

⁴ Термин *целомудреност* је појашњен у *Лествици*, Светог Јована Лествичника. *Целомудреност* „има два значења, шире и уже. У ширем смислу, и етимолошки, целомудреност је стање духовног здравља, здравоумље; стање у коме се две душевне силе и способности налазе у складу и природном поретку, те су, на пример, нижи биолошки нагони (нагон исхране, полни нагон и др.) потчињени закону ума, духа. У ужем значењу, целомудреност је стање душевне чедности, чедан однос према полном нагону. То не мора обавезно бити и потпуно уздржање од полне везе (говори се и о целомудрености супруга), јер је целомудреност и у овом смислу пре свега правилан однос између духа и полног нагона, однос у коме дух влада а нагон се покорава духу. Ту је нагон ограничен и регулисан духом, савладан духом. У *Лествици* је овај израз употребљен у оба значења, но ипак више у овом другом, ужем значењу полне врлине. Код монаха се о целомудрености говори у значењу које покрива не само чистоту од блудних радњи и покрета, већ и чистоту помисли и жеља“ (Лествичник 1997: 164).

случајева који говоре о томе како *обавезност* патријархалног морала надвладава чак и примарне инстинкте стављајући опште изнад личног, у случају девојачке части Божовић прави искорак и лично ставља изнад општег. Грех је неопростив, иако би испуњено обећање довело у опасност живот многих становника Бијелог Поља:

„Сутрадан осванух у Штавици, на путу за Приштину. Може бити да сам спасао Бијело Поље од покоља. Али сам на себе навучао коб и клетву: уверавам вас, господо, како раније рекох, да је мој живот врло трновит, особито од онда, откад сам разабрао да је дивна Љушка врло брзо по мојем одласку умрла“ (Божовић 1990а: 179).

Као што су правила патријархалног породичног и брачног морала строго поштована, тако се оглушења о њих најчешће нису праштала. У приповеци *Његова победа* угледном домаћину Петру Ерцу, одбегла је ћерка

„без прошевине и икаквог тражења је укаљала образ. Посебна рана на његовом срцу је та што је кћерка одбегла у кућу његових блиских пријатеља које је он више пута задужио. Тежину оскврнућа о устаљени обичај Божовић појачава кратким, јетким дијалозима, које увређени домаћин води, најпре са својом ћерком, а потоми са *пријатељима*. Када схвата да је кћерка отишла без присиле и да не жели да се врати, отац је проклиње:– Никад да ти није просто!-изговори Ерац мало јаче, па се маши маснога новчаника из недара, извади отуда једну белу мецедију и пружи јој: – иди кући! Аманет: да ми на гроб не дођеш!...Бог нека је суђаја између нас“ (Божовић 1990б: 77)!

У својој поруци новом пријатељу да ће се и даље сретати и дружити Ерац ће рећи: „Слободно ме почасте, и частићу те као кума крштеног.“ Увређени отац није пружио руку помирења, већ још више продубио јаз. Са својим старим пријатељем он наставља дружење као да се ништа није десило. За њега више не постоји ни његова кћерка ни њен брак. Међутим, када се свом старом пријатељу обрати као свекру кћерке чији брак, ван вере и устаљеног закона, не признаје, још једном се истиче величина нанете увреде: „Али не заборави: за живота мога у моју кућу ни ти, нити ико твој, као што ти ни ја никад прага прекорачити нећу!... Да бог да се ни унуци наши не измирили!... Ето то је Ерчева освета!... Србин је он опет, а не погана вјера... Опрошћавајте“ (Божовић 1990б: 78)!

У приповеци *Брат* Григорије Божовић говори о наследном греху предака, братоубиству, исповести и покајању. Старозаветне речи *Светог писма* „Оци једоше кисело грождје, а синовима трну зуби“ (Јеремија, 31: 29), проговарају кроз Гвоздена Компирицу: „Али гријех и крв кроз кољена проговарају“ (Божовић 1990а: 222). Умирући од братске руке,

Гвозден на последњој исповести оставља свештенику у аманет да чува страшну породичну тајну, не би ли тако прекинуо породично проклетство и спречио да им кућа изађе на „лош глас“: „Зато сам те звао, попо. Брзо ћу умријети, а ти отиди до Митра, доведи га да се опростимо, осоколи га да се не боји и нека остане покрај мене докле не предам душу, да се ђеца не би сјетила, да проклетство не би трајало и да се свијет не би смијао нама грешнима“ (Божовић 1990а: 222).

Патријархални домаћин, брат и отац, Гвозден Компирица, при исходу душе не размишља само о свом месту у Царству Небеском, већ се брине и о спасењу свога брата, од чије руке је и пострадао, као и о будућности потомака који после њих остају.

Велики број моралних односа и вредности у патријархалном моралу заснован је на крвном сродству. Иако је међу сродницима често долазило до неслоге, трвења па чак и убистава, ондашње околности вишевековног ропства под Турцима допринеле су учвршћивању породичних и родбинских односа.

Закључак

Породични и брачни морал су неминовно проткани кроз многе слојеве Божовићевих приповедака и на примеру те врсте морала уочили смо православно утемељење патријархалног морала. Породица представља основну јединицу патријархалне културе. Она је стожер и свако одељивање од ње трасира пут у пропаст. Патријархална култура представљена је преко култа породице, слоге, заједнице и бриге за појединца. Писац се патријархалних норми дотиче и преко сексуалности својих јунака, од еротске спутаности код женских ликова (*Пустошна девојка*) до иживљавања сексуалног нагона код мушких ликова (*Циганка*), чак и када постоје и одступања од овог преовладавајућег става (*Песма*). Закључили смо да је, у оквиру патријархалних моралних норми, женска сексуалност доживљавана као искушење, а мушка као природна потреба.

Као син православног свештеника и професор Призренске богословије, Божовић је у приповеткама које се баве провером изнео прави мали катихизис православне вере. Проговарајући кроз своје јунаке, писац је изнео све елементе православног хришћанства, дубоко уткане у срж српског националног идентитета. У раду је посебно запажено и истакнуто да Божовић у процесу онеобичавања дела у свом стваралачком поступку јунаке често доводи у позицију да искораче из уобичајеног. Мушкарци се повлаче и проверавају, жене су извршиоци крвне освете, мајке не плачу за настрадалом децом. Недвосмислено наклоњен патријархалним

вредностима, аутор се потрудио да укаже на оправданост етичких механизма којима се прибегавало зарад очувања моралних норми.

Сврха овог рада је скретање пажње читалачке јавности на ново читање и разумевање Божовићевог дела, као и инсистирање на томе да је његов приповедни опус баштиник патријархалне моралне културе и обичаја на простору Старе Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

Божовић, Г. (1990а): *Неизмишљени ликови*. Приштина: Јединство.

Божовић, Г. (1990а): *Чудесни кутови*. Приштина: Јединство.

Божовић, Г. (2005): *Косовска прича*. Београд: Народна књига.

Јевтовић, М. (1996а): *Личности књижевно дело Григорија Божовића*, књ. Зубин Поток: „Стари Колашин“; Приштина: Нови свет: Институт за српску културу.

Јевтовић, М. (1996б): *Личности књижевно дело Григорија Божовића*, књ. Зубин Поток: „Стари Колашин“; Приштина: Нови свет: Институт за српску културу.

Карацић, С., В. (1852): *Српски рјечник*. Беч: Штампарија јерменског манастира.

Лествичник, св. Ј. (1997): *Лествица*. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.

Пешић, В. (1996): *Патријархални морал Црногораца*. Подгорица: Унирекс.

Савић, М. (2006): *Документарно, фолклорно и романтичарско у приповеткама Григорија Божовића*, у: (ур.) Драгиша Бојовић, *Језик и стил Григорија Божовића*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 33–38.

Свето писмо Старога и Новога завјета: Библија. (2012): Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Dragana R. Rajovic

The Faculty of Philosophy in Eastern Sarajevo, University in Eastern Sarajevo

FAMILY AND MATRIMONIAL MORALITY IN A NARRATIVE CORPUS OF GRIGORIJA BOZOVIC

The subject of the analysis in this paper is family and marital morality, as a segment of patriarchal morality in the narrative corpus of Grigorija Bozovic. Starting from the fact that the basic issue of Christian religion is morality, we emphasized the fact that the patriarchal morality is inextricably linked to Orthodox Christianity. We analyzed this subject in detail using imagological, interpretative and comparative methods. The patriarchal world about which Bozovic narrates is described realistically and is based on mutual relations and the interweaving of national, religious and other life circumstances on the ground from which his creativity originated. The narrative of the author is subjective, which significantly influenced the authenticity of his short stories (theme, motifs, literary characters). Therefore, his narrative corpus, besides the artistic, has a documentary value of immeasurable importance for some future literary and ethnological research.

Key words: morality, marriage, family, patriarchal morality, orthodoxy, nation, personal and collective identity.